

ORTA ASYA'DA X-XIII. YÜZYILLARDA "TÜRK" ADI ÜZERİNE BAZI KAYITLAR

Ömer Soner *HUNKAN*

Özet

Orta Asya'da "Türk" adı üzerine X. ve XIII. yüzyıllar arasına ait nümizmatik veriler ile İslamî metinlerde yer alan bazı kayıtlarda bu dönemde "Türk" adı ile ne kastedildiğini anlamaya yarayan bazı ip uçları yer almaktadır. Bu çerçevede, Türk hakanlığı devrinde X-XI. yüzyıllar arasında Fergâna ile Kuz Ordu (Balasâgûn)'da basılan paralarda ve XII. yüzyıl ortalarında Özkend'deki Hüseyin b. Hasan türbesi kitabesinde yer alan "Türk" adı kayıtları, Utbî, Gerdîzî, Beyhakî, Kâşgarî, İbnü'l-Esir, Şebânkâreî v.s. müelliflerin eserlerinde kaydedilen "Türk" adı ile karşılaştırılarak, bu dönemde Türk adının ne anlamda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Karahanlılar, Türk adı, Türkler

Records On The Name "Turk" In Central Asia Between The Tenth And Thirteenth Centuries

Abstract

There are some clues about the meaning of the word of *Turk* in central Asia during Xth and XIIIth centuries and these clues are present in some numismatic and Islamic sources. The name of "Turk" is present on the coins of Fergana and Kuz Ordu between Xth and XIth centuries. In addition to that we can see the name of "Turk" on the inscription of Huseyn b. Hasan's turbe in XIIth century. These datas are compared with the name of "Turk" in the books of Utbî, Gerdîzî, Beyhakî, Kâşgarî, İbnü'l-Esir, Şebânkâreî etc. and it is tried to understand the meaning of the name of "Turk" during these centuries.

Key words: Central Aisa, Turks, Karahanids.

"Türk" adının tarihte ilk defa ne zaman ve hangi kaynaklarda ne şekilde kaydedilmiş olduğu, tarihî süreç içindeki telaffuzları ve anlamı meselelerinin

de pek tabii olarak, ortaya atılmış bir hayli görüş söz konusudur.¹Ancak umumiyetle Çin, Hind, İran, Grek, Musevî, Ön Asya yazıtları, Bizans ve Arap kaynaklarında yer alan bazı kayıtlara göre, en geç Gök-Türk çağından, M.Ö. 2. bin ortalarına kadar geri götürülebilen “Türk” adının, “kuvvet” anlamına geldiği ve Türkçe konuşan kavimlerin bu ad ile tesmiye edildiği kabul edilmektedir. İşte, bu çerçevede bizim burada yapmak istediğimiz, Orta Asya’da “Türk” adı üzerine X. ve XIII. yüzyıllar arasına ait nümizmatik veriler ile İslamî metinlerde yer alan bazı kayıtlardan hareket ederek, bu dönemde “Türk” adı ile ne kastedildiğini anlamaya çalışmaktan ibarettir.

X. Yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya’da yeni Müslüman kimliği ile Seyhûn ötesinde siyasi birliğini tesis etmiş olan “Türk hakanlığı” (Karahanlılar), öteden beri Sâmânîlere son vererek Mâverâünnehr’i ele geçirmek ve böylece İslam coğrafyasına fiilen girmek için önüne gelen fırsatları değerlendirmeye çalışmakta idi. Nihayet, hakanlığın batısını yöneten Buğra Han Ebû Musâ Hârûn, Mâverâünnehr’e yönelerek, Fergâna’yı ele geçirdi ve burada kendi adına para bastırdı. Türk hakanlığına ait bugün mevcut olan en erken tarihli (381 / 991-992) bu Fergâna dirheminde² Buğra Han Ebû Musâ Hârûn kendini “Türk Hakan” şeklinde tavsif etmektedir (İşanhanov ve Koçnev 1979: 146).

“Türk” adını, hanedanın doğu koluna mensup başka üyelerinde de görmek mümkündür. Yer ve tarihleri silik ya da net okunamayan ‘44’? / 1049-? tarihli ve yeri belirsiz bir dirhemde³ “Buğra Kara Hakan” unvanı ile zikredilen Buğra Han Muhammed (449 / 1057-1058)’in tâbii, “Yağan Türk Tegin” unvanlarını taşıyan bir hanedan mensubu idi (Koçnev 1997: 285, n.1298).

¹Bu görüşler için bkz. İ. Kafesoğlu, “Tarihte ‘Türk’ Adı”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966: 306-319; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981: 36-37; “Türkler”, *İA*, XII/2, 1997: 142-143; B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 2001: 6-12; A. Taneri, *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara, 1993: 63-69.

²Arka Yüz: الله محمد رسول الله الطائع لله الخليفة الله ملك المشرق شهاب الدولة و ظهير الدعوة ابو الخلافة ارسلان تكين ابن العتكين (Arka Yüz: lillah Muhammed Resûlullah et-Tâi’ lillah el-Halife Melikü’l-Maşrik Şehâbü’d-Devle ve Zahirü’d-Da’ ve Ebû Musâ Türk Hakan Mevlâ Emîrû’l-Mü’minin el-Halife Arslan Tegin b. Uluğ Tegin)

³Ön Yüz: يغان ترك تكين Arka Yüz: بغرا قرا خاقان (Yığan Türk Tegin / Buğra Kara Hakan)

"Türk" adına bir de 450 / 1058-1059 tarihli Kuz Ordu (Balâsâgûn) yazı üslubuna uygun dirhemlerde⁴ "Tonga Kara Hakan"'a tâbi olan ve sadece "Türk" unvanının okunabildiği bir hanedan mensubunda rastlanmaktadır (Koçnev 1997: 286, n. 1318-9).

XII. Yüzyılın ikinci yarısında Özkend'de Hüseyin b. Hasan türbesindeki Rebiülahir 547 / Temmuz-Ağustos 1152 tarihli kitabede Alp Kılıç Tonga Bilge Türk Tuğrul Hakan unvanları ile zikredilen Hüseyin b. Hasan'ın unvanları arasında da "Türk" adına tesadüf edilir (Pritsak *İA* VI: 270; Koçnev 1996: 355).

Bu kayıtlarda yer alan "Türk" adı, "kuvvetli" anlamında bir unvan mı yoksa mensup oldukları hanedanı gösteren nesebî veya kavmî bir ad mı idi? İslamî metinlerde bu sorulara cevap verecek bazı ip uçları bulunmaktadır. Şebânkâreî (ö. 1358)'nin XIV. yüzyılın ilk yarısında yazdığı *Mecma'ü'l-Ensâb*'da, "Türk" adını kullanan Buğra Han Hârûn'un oğlu Kadır Han Yûsuf ile Gazneli Sultan Mahmûd arasında geçen bir diyaloga ait orijinal bir bilgi yer almaktadır. Buna göre, Sultan Mahmûd, Hindistân işlerinden eli boşalınca Türk memleketi (Türk Hakanlığı) ile ilgilenmeye başladı ve Kadır Han Yûsuf'a elçiler gönderdi. Mâverâünnehr'i görmek istediğini, burayı zapt etme konusunda kendisi ile meşvereti arzu ettiğini bildirdi. Kadır Han Yûsuf ileri görüşlü biri idi. Baktı ki, Sultan Mahmûd kararlı, çekinerek şöyle cevap verdi: "Bizim aramızda özel bir dostluk vardır ki, sen Türk aslıdansın, yabaneî değilsin. Bütün memleket senden rahatsız değildir. Ama, senin gelmen zahmet olur. Bir nâip gönder (Şebânkâreî 1376: 57)."⁵

Şebânkâreî'nin verdiği bu bilgiye göre, Kadır Han Yûsuf kendini "Türk" soyundan görmektedir ve kendisi gibi "Türk" soyundan olduğunu bildiği Sultan Mahmûd ile arasında bu durumu dostluğa vesile saymaktadır. Zira, Sultan Mahmûd'un babası Sebüktegin, Türk hakanlığı ülkesinde önemli bir merkez olan Barshan şehriden idi (*Pendnâme* "Merçil trc." 1975: 227-228). Barshan ise, Türk Afrâsyâb'ın oğlunun adı ve onun kurduğu bir şehirdir (Kâşgarî III 1992: 417). Nitekim, Beyhakî'nin kayıtlarında yer alan başka bir diyalogda Irân'ı temsil eden Sultan Mahmûd, Kadır Han Yûsuf ve oğul-

⁴ Ön Yüz: ... ترك Arka Yüz: الدولة \ طنغا... \ ... (Türk ... / ...Tonga... ed-Devle). Diğer bir parada; Ön Yüz: ... ترك Arka Yüz: طنغا قر(ا)خان (Türk ... / Tonga Kara Hakan).

⁵ میان ما دوستی است خاصه کی تو از اصل ترکی و بیگانه نیستی و همه مملکت از تو دریغ نست. اما آمدن تو زحمت باشد شاید نانبی بفرستی...

larını yani, Türk hakanlığı hanedanını “Türkler⁶” adı ile muhatap almaktadır (Beyhakî 1977: 695-696).

Şu halde, paralarda ve Özkend kitabesinde yer alan “Türk” adının, “kuvvetli” anlamında kullanılan bir unvan olarak değil, hanedanın bağlı olduğu soyu ifade etmek için kullanıldığını düşünmek mümkündür. Bilindiği üzere Türk hakanlığından önce kendilerini “Türk” olarak vasıflandıran tek hanedan Gök-Türk hanedanı yani, tarihî Aşina sülalesi idi. Nitekim, İslam kaynaklarında Türk hakanlığının menşei kabul edilen “Türk Afrâsyâb (Cüzcânî I 1363: 140)”ın, Mesûdî’nin bir kaydına göre Aşina’nın bir kolundan geldiği anlaşılmaktadır (Mesûdî I 1985: 134). Bu nedenle olmalıdır ki, Türk hakanlığı hanedanı mensupları İslamî metinlerde “Kadır Han Türk (Yûsuf b. Hârûn)” (Cüzcânî I 1363: 230), “Togan Han Türk (Ahmed b. Ali)” (Curfâdekânî 1374: 294), “İlig Han Türk (Nasr b. Ali)” (Şebânkârî 1376: 48) ve “Subaşı Tegin Türk (Ali Tegin)” (Gerdîzi 1363: 388) şeklinde “Türk” adı ile birlikte zikredilmektedir.

Paralarda ve Özkend kitabesinde kendilerini “Türk” olarak vasıflandıran yöneticilerin mensup olduğu hanedandan dolayı Cüzcânî, onları genel bir ifade ile, “Afrâsyâbiyân (Afrâsyâblılar)”, “Hanân-ı Afrâsyâbî (Afrâsyablı hanlar), Selâtîn-i Afrâsyâbî (Afrâsyablı sultanlar), Mülûk-u Türkistân-ı Afrâsyâbî (Afrâsyablı Türkistân melikleri) ya da Ümerâyı Afrâsyâbî (Afrâsyablı emîrler)” (Cüzcânî I 1363: 245, 247, 252, 307, 309, 403) şeklinde tanımlarken, İbnü’l-Esîr de bu hanedanı “Âl-i Afrâsyâb et-Türkî (Türk asıllı Afrâsyâb ailesi)” olarak genel bir tanımın içine yerleştirmektedir (İbnü’l-Esîr IX 1995: 320).

Türk Afrâsyâb, devletin en üst mevkii olan Hakan yani, Han-ı Hanân unvanı taşıırken, oğulları sadece Han unvanı alırdı (Kâşgarî III 1992: 157; Hârizmî 1895: 120). Bu nedenle olmalı ki, kaynaklarca Türk Afrâsyâb menşeiine dayandırılan hanedan, dönemin İslam kaynaklarında “Beni Hakan (Hakan oğulları)” (Menîni II 1286: 83), “Âl-i Hakan (Hakan ailesi)” (Nizâmî Arûzî 1982: 80), “Peserân-ı Hakan (Hakan oğulları)” (Nâsır Hüsrev 1375: 84), “Han-ı Hanân (Hanlar hanı) (Sem’ânî 1898: 65; Reşîdî’ d-Dîn II/5 1999: 40)”, “Evlâdü’l-Haniyye (Hanlık oğulları)” (İbnü’l-Esîr IX 1995: 59; X:

⁶Bu Nasr Mişkân, Sultan Mesûd’a babası Sultan Mahmûd’dan duyduğu bir sözü hatırlatmaktadır: “Bizim **Türklerle** (Türkân) yaklaşmamız zaruretten kaynaklanmaktadır. Eğer bir fırsat ele geçirirlerse bizi bırakmazlar ve bize itibar etmezler (Beyhakî 1977: 695-696).”

333) ve "Beytü'l-Haniyye (Hanlık ailesi)" (İbnü'l-Esîr IX 1995: 320) adları ile de kaydedilmektedir.

Bazen de hanedan mensuplarının hakim olduğu coğrafyaya nisbetle ülke adı olarak, "Hanân-ı Türkistân ya da "Hanât-ı Türkistân" (Beyhakî 1977: 87, 103, 944), "Memleket-i Türk" (Şebânkâreî 1376: 59), "Zemîn-i Tûrân" (Cüzcânî I 1363: 230) ve "Memâlik-i Türkistân" (Cüzcânî I 1363: 254), ülkenin yöneticisi ise "Han-ı Türkistân" (Beyhakî 1977: 667; Nizâmü'l-Mülk 1982: 148, 163) ve "Hakan-ı Türkistân" (Cüzcânî I 1363: 230), ayrıca "Türk Hakan'ı" (İbnü'l-Adîm 1976: 33), "Havâkînü't-Türk (Türk Hakanları) (Karşı 1898: 130) ve "Hanân-ı Türk (Türk hanları)" şeklinde kaydedildiklerine rastlamak da mümkündür.

Bu bilgiler çerçevesinde Barthold'un "...Bunlardan sonraki devirlerde en çok şöhret kazananlar Karluk, Uygur ve Kırgızlardır; lakin bu kavimlerin daha o zaman kendilerini Türk diye adlandırdıklarına ait bir delil yoktur. Türk kelimesinin son zamanlarda bilinen anlamı (yani bütün Türk kavimlerinin hepsini içine alan bir ad olması) Müslüman kavimlerin eseri olsa gerek. Araplar birçok kavimlerin VII-VIII. yüzyıllarda savaştıkları Türkler ile aynı dilde konuştuklarını gördüler ve bundan sonra hepsini Türk diye adlandırmaya başladılar. Sonra İslamiyet'i kabul eden Türkler de gitgide kendilerini Türk diye adlandırmaya başladılar... Türk kelimesi Avrupa'da yalnız Selçuk ve daha sonra Osmanlı devletini kuran ve esasen Orhun Türkleri gibi Oğuz neslinden gelen kavim için kullanıyordu... (Barthold 1975: 41)." şeklindeki görüşleri de değerini kaybetmektedir.

Zira, Gök-Türklerin bir devamı olan İlk Müslüman Türk devleti "Türk hakanlığı"nın bir mensubu olan Buğra Han Hârûn'un İslam coğrafyasına girdiği Fergâna'da 381 / 991-992'de adına kestirdiği dirhemde kendini "Türk Hakan" olarak adlandırması, Oğuzların dışında Karluk, Çiğil, Tuhsi, Yağma v.s. Türk boylarının da bu adı benimsediklerini göstermektedir. Buğra Han Hârûn, nasıl ki, 382 / 992-992 tarihinde Buhârâ'da bastırıldığı dinarda (İşanhanov ve Koçnev 1979: 149), daha önce Sâ mânilerde ya da diğer Müslüman devletlerde olmadık bir şekilde, üç ayete birden yer vererek, dindar bir hakan portresi altında İslam adına 'muhteris' Sâ mânilerden Buhârâ'yı aldığını ve bu devlete son verdiğini ilan etmişse, "Türk Hakan" yazıları ile de yeni hanedanın kimliğini her tarafa duyurmak istemiş olmalıdır. Nitekim, ortaçağın en etkin propaganda aracı, herkesin kesesinde bulundurmak isteyeceği, yöneticilerin adına bastırdıkları paralardı ve Türk hakanlığının Orta Asya'da hakim olduğu bölgeler de ticarî hayatın en canlı olduğu yani, para alışverişinin yoğun olacağı muhakkak olan tarihî ipek yollarının geçtiği sahalardı.

Daha X.ve XI. yüzyıllarda kaynaklara yansıyan bu “Türk” bilincinin, Türklerin birden bire Akdeniz’e kadar bütün Orta Doğu’ya hakim olmaları sürecinde, farklı kavimlerle karşılaşmalarının bir sonucu olarak, bugünkü milliyetçilik normlarından biri olan “mukayese” hissiyatını canlandıracağı ortadadır. Bu kapsamda, yine Türk hakanlığı hanedanının bir üyesi olduğu tahmin edilen ve mülteci olarak Bağdâd’da bulunan Mahmûd Kâşgarî’nin kayıtları dikkate değerdir. Ona göre; “Türk, Tanrı peygamberi Nûh’un oğlunun adıdır. Bu, Tanrı’nın, Nûh oğlu Türk’ün oğullarına verdiği bir addir... Türk sözü, Nûh’un oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir, oğullarının adı (Kâşgarî I 1992: 350) olduğunda, “beşer” kelimesi gibi çokluk ve yığını bildirir. Bu kelime, müfret ve cemi yerinde kullanılır, nitekim “Rûm” kelimesi Tanrı peygamberi İshak’ın oğlu İysu, İysu’nun oğlu Rûm’un adıdır; oğulları da bu ad ile anılmıştır, Türk kelimesi de böyledir. Biz, ‘ ad olarak Türk adını ulu Tanrı vermiştir’ dedik... hadis şöyledir: ‘Benim bir ordum vardır. Ona Türk adını verdim. Onları Doğu’da yerleştirdim. Bir ulusa kızsam Türkleri o ulus üzerine musallat kılarım.’ diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerine, havası en temiz ülkelere yerleştirmiş ve onlara (Kâşgarî I 1992: 351) “Kendi Ordum” demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağır-lamak, sözü yerine getirmek, sadelik, övünmemek, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer sayısız iyilikler görülmektedir (Kâşgarî I 1992: 352). Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi Türk b. Yâfes b. Nûh’a kadar ulaşır (Kâşgarî I 1992: 28).”

Esasen, Mahmûd Kâşgarî “Türk” kelimesinin anlamını “olgunluk vakti” olarak özetlemektedir (Kâşgarî I 1992: 353). Ancak, “Türk” adının anlamının, bazı İslamî metinlerde, Türklerin Yecüc ve Mecüc seddinin arkasında “terk” edilmiş olduğuna veyahut da Yâfes’e düşen sahanın insandan yoksun “terk” edilmiş bulunmasına bağlanması, Arapça’da “terk” etme kelimesine benzetilerek yakıştırıldığı açıktır (Kafesoğlu 1966: 316). Zira, “Türk” adının bugünkü telaffuz şekline uygun olarak İslam kaynaklarından önce, “Türük” yazılışı ile birlikte, “Türk” şekli ile de Orhun kitabelerinde yer aldığı bilinmektedir (Orkun I 1994: 101; Kafesoğlu 1966: 313). Nitekim, İslamî metinlerde Türklerle dair bu türden yakıştırmalara bazen rastlamak mümkündür ki, Türklerin kuvvetli ve savaşçı olan yönü ile köse olan fizikî yapısının, Türk’ün atası Yâfes’in hastalandığında Kurt sütü içmesine ve karınca yumurtası yemesine bağlanması (Gerdîzî 1363: 548), bu türden yakıştırmalar arasındadır.

Sonuç olarak özetle denilebilir ki, X. yüzyılın sonlarına doğru İslam coğrafyasına siyasi bir güç olarak girmeye başlayan Türk hakanlığında ha-

kim sınıf, "Türk" adını kullanarak, İslam öncesi Gök-Türklere kadar uzanan soy ağaçlarına bağılı kalmayı sürdürmüşler ve bunu, kendileri gibi Türk kabul ettikleri komşu devletlerle dostluğa bir vesile saymışlardır. Bu nedenle Müslüman olmalarına rağmen İslam kaynaklarında onlar, yıkılışlarına kadar "Türk" soy ve kavmi adı altında kaydedilmişlerdir. İslam kaynaklarının söz birliğı ettiği üzere Türk b. Yâfes b. Nûh'a uzanan kavmi birlikte, Orta Asya'dan Akdenize uzanan Müslüman ortaçağında hızla akan siyasî sürecin yarattığı hengamede kuvvetli bir "Türk bilinci" ortaya çıkmış ve bu durum, yine yer yer İslam kaynaklarına yansımıştır.

Kaynakça

- BARTHOLD, V. V. (1975), *Orta Asya Türk Tarihi hakkında Dersler*, (Hzr. K. Y. Koprıman ve A. İ. Aka), Ankara: KB Yayınları.
- BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed. (1977), *Târih-i Beyhakî*, (Nşr. A. E. Feyyâz), Meşhed, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Firdevsî.
- CURFÂDEKÂNÎ, Ebu's-Şeref Nâsîh. (1374), *Tercüme-i Târih-i Yemîni*, (Nşr. C. Şiâr), Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- CÜZCÂNÎ, Minhâc Sirâc. (1363), *Tabakât-ı Nâsirî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), I-II, Tahran, Dünyâ-yı Kitâb.
- GERDİZÎ, Ebü Saîd Abdü'l-Hay. (1363), *Târih-i Gerdîzi*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), Tahran, Dünyâ-yı Kitâb.
- HÂRİZMÎ, Ebî Abdullah el-Kâtîb. (1895), *Kitâbü Mefâtihi'l-Ulûm*, (Ed. G. Van Vloten), Leiden.
- İBNÜ'L-ADİM, Kemâlû'd-Dîn. (1976), *Bugyetü't-Taleb fi Târihi Haleb*, (Nşr. A. Sevim), Ankara, TTK Yayınları.
- İBNÜ'L-ESİR, (1995), *El-Kâmil fi't-Târih*, (Nşr. A. el-Kâdi), I-X, Beyrut.
- İŞANHANOV, C. ve B. KOÇNEV. (1979), "Drevneysie Karahanidskie Monety", *IMKU*, Vıpusk 15, Taşkent: 142-152.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1966), "Tarihte 'Türk' Adı", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: 306-319.
- , (1997), "Türkler", *İA*, XII/2: 142-143.
- KARŞÎ, Cemal. (1898), *Mülhakâtü's-Surâh*, (Nşr. V. Barthold), *Turkestan*, I, Petersburg.
- KÂŞGARÎ, Mahmûd. (1992), *Divânü Lügâti't-Türk*, (Trc. B. Atalay), I-IV, Ankara, TDK Yayınları.
- KOÇNEV, B. D. (1997), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)" *vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 5*, Moskova: 245-314.
- KOÇNEV, B. D. (1996), "The Origins of the Karakhanids: A reconsideration", *Der İslam* Bd. 73. Wolter de Gruyter: 352-357.
- MENİNÎ, Şeyh. (1286), *eş-Şerhü'l-Yemîni el-Müsemma bi'l-Fethi'l-Vehbî alâ Târihi Ebî Nasr el-Utbî*, I-II, Kahire.
- MESÜDÎ, Ebu'l-Hasan Ali. Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, (Nşr. M. M. Kumeyhe), I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- NÂSİR HÜSREV Mervezî, (1375), *Sefernâme*, (Nşr. M. Debîr Siyâkî), Tahran, İntişârât-ı Zevvar.
- NİZÂMÎ ARÛZÎ, Semerkandî. (1982), *Çehâr Makâle* (Erbaa Makâlât), (Frs. Nşr. ve Arp. Trc. Muhammed b. Tâvî), Rabât, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye bi'r-Rabât.
- NİZÂMÛ'L-MÛLK, (1982), *Siyâset-Nâme*, (Hzr. M. A. Köymen), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ORKUN, H. N. (1994), *Eski Türk Yazıtları*, I-III, Ankara, TDK Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin. (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul.
- Pendnâme*, (1975), (Nşr. ve Trc. E. Merçil), *İTED*, V, cüz: 1-2, İstanbul: 203-232.
- PRİTSAK, Omeljan. (1997), "Karahanlılar" *IA*, VI: 251-273.
- REŞİDÛ'D-DÎN, Fazlullah Hemedâni. (1999), *Câmiü't-Tevârih*, (Nşr. A. Ateş), *Selçuklular Tarihi*, II / 5, Ankara, TTK Yayınları.
- SEM'ÂNÎ, Ebi Sa'd Abdü'l-Kerim. (1898), *Kitâbü'l-Ensâb*, (Nşr. V. Barthold), *Turkestan*, I, Petersburg.
- ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali. (1376), *Mecmau'l-Ensâb*, (Nşr. M. H. Muhaddis), Tahran, İntişârât-ı Emîr-i Kebir.
- TANERİ, Aydın. (1993), *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara.
- TOGAN, Z. V. (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.